

HADTÖRTÉNELMI IRODALOM

A magyar tűzér. *A magyar tűzérség története.* Nagy 8° 385+159 oldal, több száz kép, igen sok vázlat. Reé László kiadása, Budapest, 1959.

Az igen szép könyvsikert aratott „*Magyar huszár*“ után, megjelent immár a „*Magyar tűzér*“ is. Néhány tollforgató katona lelkesen bocsátotta tudását és adatait a hazafias kiadó rendelkezésére, hogy tűzérbajtársaiknak olyan írott emléket állítson, amilyent az adott helyzetben éppen csak lehetett. Ez az emlék a szerkesztő és a fejezetírók igyekezetétől és jószándékától lehetett volna olyan is, amilyent Gorlice, a Doberdói-fennsík hőse és minden csata sikerének oroszlánrésze, a magyar tűzér, méltán megérdemelt volna; de az igyekezet és a jószándék ebben az esetben se volt elég. A forrásanyag u. i. hellyel-közzel fájón szegényes volt. Az egykorú harctéri iratok, naplók, különösen a háború két első évéből valók, alig emlékeznek meg a tűzérségről, pedig minden harcteret járt ember tudja, hogy csekélyszámú, részben avult fegyverzettel felvonuló tűzérségünk éppen akkor valósággal világra szóló csodát vitt véghez azzal, hogy ellenfeleink számbeli (anyagilag) és minőségbeli fölényét erkölcsi erőttöbbletével egyensúlyban tudta tartani.

A tűzérek munkáját annakidején nem értékelték eléggé a vezetők és ma ugyanebbe a hibába esnek a krónikások.

A világháborús művek rendszerint sokat tudnak arról a szenvedésről és arról a veszteségről, amelyet az ellenfél tűzérsege a mi gyalogságunknak okozott, de teljesen megfeledkeznek arról, hogy ez a szenvedés és ez a veszteség sokszorosan nagyobb lett volna, ha tűzérségünk nem küzdi le ellenfelét és gyalogtámadás alkalmával nem állít vasfalat fegyvertársának állása elé. Ha a gyalogság leghasznosabb erénye a virtus, a tűzérsege kétségtelenül a kitartás. „Bámulatos önfeláldozás, halálmegvetés és hősiesség elszántság kell ahhoz, hogy valaki rohammal az ellenségre törjön s kizárólagosan kiverekedje a végső győzelmet, de éppoly nagy elszántság kell ahhoz is, hogy valaki a legnagyobb kaliberű ágyúkat ontotta célzópórában egyhelyt állva, hűségesebben szolgálja ki a löveget.“

Így van ez bizony! De ma még nem köztudomású, hogy így van.

Hellebront Antal tűzérsegi tábornok, ennek a fegyvernemnek doyenje, írt katonásrövidségű előszót a műhöz. Megemlíti a cs. és kir. hadvezetőségnek a tűzérsegi fejlesztése körül elkövetett mulasztásait és kifejezi azt a reményét, hogy a honvédség vezetői nem esnek ugyanebbe a hibába.

Felszeghy Ferenc, a mű szerkesztője, valóban megható szerénységgel írja bevezetésében: „Arra kérem olvasóinkat, ne tekintsek ezt a lépésünket (a mű megírását) erőink túlértékelésének, hanem csupán jóakarátú iparkodásnak!”

Mi úgy látjuk a dolgot, hogy — mint már előbb is mondtunk — sokkal inkább az anyag hiányzott, mint a tehetség vagy a képesség. Ahol pedig a megfelelő forrásanyag kéznél volt, ott a szerzők tökéleteset is alkottak.

A fejezeteket Erdélyi Gyula, Reé László, Péczely László, Cziegler Gusztáv, Solth Imre, Kemény Gyula †, Clauser Mihály, Lenkei Géza és Selényi Andor írták. Az első rész tűzérsegünknek a világháború kitöréséig, a második rész pedig a világháború végéig végbement fejlődését és szereplését tárgyalja. A harmadik rész a világháborút végigküzdött tűzér-bajtársak közül azoknak az arcképét és rövid életleírását tartalmazza, akik ezeket a kiadónak közlés végett átadták. Az első két résztől teljesen elkülönített harmadikat a kiadó szerkesztette.

Az első részben Erdélyi Gyula hosszú évek szorgos kutatómunkájának eredményét adja a „Középkor hadigépei”. „A magyar tűzérseg a középkorban” és „A magyar tűzérseg a hódoltság korában” című fejezetekben. Különösen érdekes az, amit honfoglaló őseink hadigépeiről és várvívómódszeréről ír. Reé László, ki a világháborút, mint tartalékos tűzértiszt küzdötte végig, két fejezetet is írt. „A magyar tűzérseg 1715-től 1914-ig” c. fejezetének legfőbb értéke az a rész, melyet elismerést érdemlő, komoly, eredeti kutatás alapján, 1848—49. évi szabadságharcunk tűzérsegéről írt. Reé László másik fejezete az orosz harcér 1914. évi eseményeiről szól. A szerző erről a forrásban rendkívül szegény időről legjobb szándéka mellett se tud sokat mondani, de az 1914. előtti, illetőleg a harcérre felvonuló tűzérseg állapotát, bajait olyan hozzáértéssel tárgyalja, ami egy tartalékos tisztnek kétségtelenül becsületére válik.

Péczely László a tűzérseg 1914—18. évi szervezeti, Cziegler Gusztáv pedig az ugyanez idő alatt végbement technikai fejlődését és változásait írja le. Mindkét fejezet alapvető, hézagpótló és olyan tökéletes, hogy ezekről a kérdésekről ilyen tömör összefoglalásban, jobbat adni nem is lehet.

Mátray Sándor fejezetének (1915—16. orosz harcér) legeredetibb, legértékesebb része az, amely az első háborús év tűzértanulásaival foglalkozik. Megállapítja a szerző, hogy amilyen kiváló volt a tűzér emberanyag, olyan meg nem felelő volt a löveg-anyag, mégpedig számban és minőségben egyaránt s ez a helyzet csak az első év tapasztalatai alapján javult meg.

Vedlik Sándor ugyancsak az orosz harcérre viszi el az olvasót. Az 1917—18. évi eseményeket ismerteti. Fejezete igen lelkiismeretes kutatás eredménye. A szerzőnek legfőbb érdeme, hogy minden eseménnyel összefüggésben, pontos adatokkal szolgál a két fél tűzérsegének erejéről és anyagelhasználásáról.

Pankratz Gusztáv két fejezete (szerb és orosz háború) igen előkelő helyen áll az eddig magyarul megjelent tűzér hadtörténeti szakmunkák között. Amellett elsőrendű alapvető munkát

végzett a szerző, olyan élvezetesen, olyan izgalmasan-érdekesen írta le mondanivalóját, hogy ezzel a teljes ismeretlenségből egy csapásra a legnevesebb szakírók közé lépett.

Solth Imre az erdélyi hadjárattal ismerteti meg az olvasót, aki valósággal megdöbben, ha látja, hogy a román hadüzenetkor és a román háború első heteiben gyalogságunk mellett tűzértségünk is, milyen emberfeletti erő kifejtés árán tudta csak fel tartóztatni a sokszorososan nagyobberejű román hadsereget.

Kemény Gyula fejezete (török harctér) hézagpótló, mind szakszerűség, mind pedig irodalmi érték dolgában. Igen sajnálatos, hogy a szerző nem érte meg művének megjelenését.

Clauser Mihály érdekesen írta meg a nyugati harctéren alkalmazott ütegek itteni szerepléséről azt a nagyon keveset, amit a források lelkiismeretes felkutatása közben talált. Erről — ma — nem is lehet többet mondani, mint amennyit ő írt.

Lenkei Géza fejezetéből (vártűzérés) a Lovcen elfoglalásával foglalkozó rész magaslik ki.

Seléndy Andor fejezete (a haditengerészet) rendkívül érdekes adatokkal szolgál a csatahajóknak és ezek tűzérésének fejlődéstörténetéből. A hadtörténeti leírások közül az otrantói csatáé magaslik ki.

A könyv nyomdai kiállítása igen tetszetős.

A vázlatok — Gerő László alkotásai — a legnagyobb dicsőretet érdemlik és az egész könyv értékét megkétszerezik.

Ajtay Endre.

Jacobi Agost: *Magyar műszaki parancsnokságok, csapatok és alakulatok a világháborúban.* Budapest, 1958. közlekedési nyomda K. F. T. kiadása. Nagy negyedrért, kötve, 759 oldal, számos helyzetvázlattal, térképpel, hadrendi táblázattal és arc képcsarnokkal.

A világháború hadtörténetének megírásához fontos építőkövek a csapattestek történetei. Azonban ezek a világháború óta több-kevesebb szakavatottsággal és rendszerességgel összeállított ezred- és csapattörténetek csak akkor töltik be azt a hivatást, ami reájuk a későbbi történetkutatás folyamán vár, ha összeállításukban szaktudás, történelmi érzék, elfogulatlan tárgyilagosság és a rendelkezésre álló hadművelleti iratok kritikai feldolgozása, nem pedig a legendaköltés, vagy pedig egyéni cselekmények túlságos értékelése játssza a főszerepet.

A magyar műszaki parancsnokságok, csapatok világháborús szereplésének összeállítását e tekintetben elsőrendű munkának mondhatjuk. Pedig a szerkesztőknek nem volt könnyű dolga. Egy-egy gyalogezred, vagy huszárezred történetének megírása sokkal kisebb feladat, mert ez a csapat, a világháború alatt is egységes, szinte zárt körben élt, tehát történetének forrásai is együtt találhatók. A műszaki alakulatok ellenben a szükséghez képest felosztva kisebb egységekben szerepeltek és végezték áldozatos, sokszor kellően nem méltányolt, nehéz feladatukat, még

pedig nemcsak mint a harcoló csapatok előrejutását vagy védelmi rendszerét támogató műszaki segítőcsapatok, hanem gyakran mint harcoló alakulatok is.

A Jacobi Ágost ny. útasz ezredes vezetése alatt álló szerkesztőbizottság, lelkes munkatársai segítségével gyűjtötte össze a magyar útaszok, hídlászok, árkászok, és egyéb műszaki alakulatok harcéri szerepléséből mindazokat az adatokat, amelyeknek eredményeképpen ez a szép könyv most a magyar olvasóközönség asztalára kerülhet.

A dolog természetében rejlik, hogy összefoglaló történetet nem írhattak. Így tehát azt a szerencsés megoldást választották, hogy a magyar útasz zászlóaljak háborús történetéből mindazokat a nagy teljesítményeket vagy különösen érdekes (műszaki, vagy katonai szempontból jelentős) eseményeket foglalták csupán össze, amelyekből hű képet alkothatunk magunknak arról a sokoldalú, változatos szerepköréről, amely a műszaki csapatokra várt.

Az útasz zászlóaljak történetéből merített szemelvények, a Dunán való átkelések ismertetése, a Piave körüli harcok műszaki részletei, a Przemysl körül lefolyt várharcok, a vasútezred és a magyar híradó csapatok működésének ismertetése, külön-külön tanulmányszámba menő érdekes leírások.

Igen jó gondolat volt a könyv bevezetéseként a tábori műszaki szolgálat hadtörténelmi fejlődésének magyar vonatkozásait, a világháború kitéréséig összefoglalva ismertetni. Igen sok olyan névvel találkozunk ebben a fejezetben, amelynek viselőjéről nagyon kevesen tudták azt, hogy magyar származású.

A szöveg megértését nagyban elősegítik a kitűnően megtervezett helyzetvázlatok és a célszerűen összeválogatott eredeti harcéri fényképek.

A magyar műszaki csapatoknak ez a története, amúgy is szegényes világháborús csapattörténeteink sorozatának értékes gyarapodása. Hasznosan forgathatja azt mindenki, aki a világháború műszaki vonatkozásaival foglalkozik. De nélkülözhetetlen forrásmunka lesz azok számára is, akik a világháború összefoglaló történetét vagy más fegyvernemek ezredtörténeteit állítják össze.

Markó Árpád.

Dr. Vass Klára: *A szellemi tudományok magyar bibliográfiája.* A történelmi vonatkozású irodalom 1955. Kiadta: a Magyar Könyvtárosok és Levéltárosok Egyesülete, Budapest, 1958. Negyedréf, fűzve, 225 oldal.

A történetkutatás szempontjából rendkívül hálás és hasznos munkát végzett Vass Klára dr., amikor rendszerbe foglalva, négyezernél több tételben ismerteti a magyar szerzőknek az 1955. évben a mai Magyarország területén megjelent önálló műveit s a folyóiratok, évkönyvek, almanachok, értesítők, gyűjteményes munkák cikkeit; a megszállt területen megjelent magyarnyelvű önálló munkákat és a magyarnyelvű folyóiratok cikkeit, végül a

külföldön megjelent, de magyar kiadványnak tekinthető munkákat és folyóiratok cikkeit. A Magyar Könyvtárosok és Levéltárosok Egyesülete már régóta fáradozik abban, hogy a világháború miatt megszakadt nemzeti bibliográfia folytonossága helyreállíttassék, tervét azonban egyrészt tárgyi, másrészt anyagi nehézségek miatt, eddig nem tudta megvalósítani. Vass Klára ezektől a tervektől függetlenül, saját elgondolása szerint állította össze ezt a kötetet, az 1955. év szellemtudományi bibliografiáját. — Bár az anyag rendszerezése és a feldolgozás módja nem követi azokat az irányelveket, amelyeket az említett egyesület ilyen munkák megszerkesztésénél tervezett, mégis áthidalja a bibliografiai irodalomban mutatkozó nagy hézagot és alkalmat adott az Egyesületnek arra, hogy szakbibliografiai sorozatát ezzel a könyvvel megindíthassa.

A könyv beosztása, még laikusok számára is, igen könnyen áttekinthető. A benne való eligazodást lényegesen megkönnyíti, hogy a címszókat először tárgycsoportok, azután szerzők szerint feldolgozva találjuk meg. Külön jegyzék ismerteti a munkában feldolgozott folyóiratok, évkönyvek, almanachok és gyűjteményes munkák címeit. A szerzők névsora után a folyóiratszerkesztők és a folyóiratokban megjelent szakismertetések szerzőinek névsorát is megtaláljuk, végül pedig tárgyi névmutató könnyíti meg az adatkeresők munkáját. Az egyes nagyobb tárgycsoportokon belül, a történeti eseményeket összefoglaló műveket korszakok és századok szerint tárgyalja. Mivel a könyv az 1955. év kiadványaival foglalkozik, a Rákóczi-centenárium évében időszerűvé vált, rendkívül gazdag, irodalomnak úgyszólván hiánytalan felsorolását tartalmazza. Ezekből az adatokból láthatjuk, hogy a fejedelem lelkisége milyen hihetetlenül sokoldalú volt és hogy hány szakember foglalkozott a szellemtudományok minden ágazatában Rákóczi személyével, és milyen különböző szempontok szerint lehetett megítélni ennek a nagy embernek életét.

Vass Klára nagy szorgalommal és hozzáértéssel összeállított munkájának minden könyvtárban helyet kell szorítani. Igen megkönnyíti nemcsak a történetkutatók és írók munkáját, hanem mindazokét is, akik az 1955. év magyar szellemi életének bármelyik szakmájában és részletkérdésében tájékozódni akarnak.

Markó Árpád.

Piero Operti: *Il condottiero. Vita eroica di Bartolomeo Colleoni.* 8° 465 lap. Valentino Bompiani kiadása, Milano, 1937. Ára 15 líra.

Ha a Velencét járó magyar utazó eltér valamennyire a minden látnivalóval sebtében végző futótúristák megszokott útvonalától, s elvetődik a kissé félreeső San Giovanni e Paolo templomhoz is, észre kell vennie Velence egyik leghíresebb zsoldosvezérének, Bartolomeo Colleoninak ott álló világhírű lovassobrát, Andrea Verrocchio csodás alkotását.

Ennek a kiváló s a maga korát sokban megelőző ízig-vérig katonának viszontagsággal, de egyúttal dicsőséggel is teljes

életét tárja elénk ebben a könyvében Piero Operti, nem száraz életrajz, hanem eleven korrajz alakjában, Itália egész XV. századi zivatáros történetét elevenítve meg előttünk.

Csaták és ütközetek, várak ostroma és védelme, az akkori olasz hadinép élete békében és háborúban, uralkodók, katonák és államférfiak, minden jó és rossz tulajdonságukkal együtt, színes és eleven, de a történelmi hűséghez mindenkor ragaszkodó elbeszélésben jelennek meg a könyv lapjain.

A szerző szavaiban nem a laikus könnyelműen odavetett ítélete, hanem a kort és hadviselését tökéletesen ismerő katona szaktudása nyilvánul meg, az izgalmas események leírásában. Operti teljesen járatos a XV. század nyílt- és várharcainak mód-szerében s ezenkívül a legapróbb részletekig ismeri az erődítés akkori (átmeneti) stílusának minden csinját-binját. Így tehát minden anachronizmus nélkül állíthatja be hőseit abba a környezetbe, amelyben élt és működött, s abba a korba, amely a folytonos háborúságok közepette is, annyi tudóst, művészt és mecénást adott Itáliának.

A szerző 1896-ban született. A világháborúban katonának állott; tiszti rendfokozatot ért el, vitézsége jutalmául kitüntetésben is részesült. Háromszor megsebesült s végre is béna maradt. Kiváló írói készségén kívül, bizonyára az átélt véres napok emléke is hozzájárult ahhoz, hogy valóban drámai hatású leírások keretében mutassa be Colleoni, attól fogva, hogy egy 20 lándzsásból álló lovasszakasz vezetését bízták reá.

Acerra (1422), Aquila (1424), Cremona (1452), Val Camonica (1459), Verona (1440) és Borgomanero (1449) voltak Colleoni merészen felfelé ívelő pályafutásának főbb állomásai, melyeken át, sok ármánykodás ellenére és ismételt mellőzés után, 1455-ben végre is elérte életének legfőbb célját: Velence szárazföldi haderejének fővezére lett. Mint hadvezető, gyökeresen szakított a középkori lovagi harcmodornak még meglevő utolsó maradványai-val is. Nem engedte, hogy a vezetés kicsússzék az erre hívatottak kezéből s a csata párviadalok sorozatává fajuljon el. Nem engedte, hogy a tisztek, a csatasorból kiugorva, elsőként csapjanak össze az ellenséggel, mert ebből súlyos és nehezen pótolható veszteség származhatott. Jól megszervezte a hírszerző szolgálatot, s ami ennél is fontosabb volt, korán felismerte a tűzér-ségnek a nyílt harcban is lassan, de szüntelenül növekvő fontosságát. Már 1466-ban talpra szerelt bombardákat, továbbá taligára rakott szakállasokat vitt hadba. Ezek a lövészszámok nem maradtak el menetközben a gyalogságtól s elég könnyen tudtak állást változtatni is.

Colleoni háborúban és békében egyaránt szigorú fegyelmet követelt, de mindamellett emberséges és igazságos előjáró volt.

Bárha 20 évig töltötte be a fővezéri állást, egyszer se nyílt alkalma, hogy tudását és képességét nagy háborúban is bebizonyíthassa. A Ferdinánd nápolyi király, Piero de' Medici és Galeazzo Maria Sforza ellen 1466-ban indult háború még a döntés előtt félbeszakadt. II. Pál pápa közbevetette magát s előbb fegyverszünetet, majd 1468 elején békét teremtett a hadviselő

felek között, azzal a feltétellel, hogy mindegyik olasz állam pénzt és katonát bocsásson Colleoni rendelkezésére, akinek az így egybegyűlt hadsereggel Albániába kellett volna átkelnie. De mindez papiroson maradt; az olaszokat csak egymás ellen lehetett megmozgatni, a török ellen azonban nem.

Colleoni már eleve megjósolta, hogy ez a béke újabb belső bajok csiráit rejtegeti s hogy Itália, nem is nagyon sokára, a mindenfelől fenyegető és készülődő ellenség zsákmánya lesz. Igaza is volt; a török 1480-ban már olasz földön, Otrantonál áll s a megszorult nápolyi király a mi Mátyás királyunktól kér és kap segítséget. Majd 1495-ben VIII. Károly francia király az Alpokon át Itáliába ront s Nápolyig hatol. Végül, 1527-ben, elkövetkezik a borzalmas „Sacco di Roma”, amikor Frundsberg landsknechtjei pusztítanak és rabolnak az örök városban.

Nem lett semmi abból a háborúból se, amelyet Velencének — Colleoni vezetése alatt — Merész Károly burgundi herceggel szövetkezve kellett volna 1474-ben Franciaország ellen indítania. Ennek is megvolt a maga oka. A szemfüles velencei tanács már korábban észrevette, hogy az acélidegzetű Colleoni testi ereie, legkedvesebb leányának — Medeának — majd feleségének halála óta, rohamosan hanyatlik, s bár mindent elkövetett, hogy a gyöngeségnek még a látszatát is leplezze, nyilvánvaló volt, hogy az egykori félelmetes vezérnek már csak a híre nagy, de ő maga gyorsan halad a sír felé. Szerencsére béke volt s így nem kellett megérnie, hogy elmozdítsák.

Életének utolsó fényes eseménye az volt, amikor 1474 márciusában, a Rómába zarándokló I. Keresztély dán királyt vendégül üdvözölhette a malpagai várkastélyban. Azután mégegyszer és utoljára lóra ült; ezt se bírta többé. Eljött a vég. 1475-ben, egy októberi napon, mintha csak megérezte volna közeli halálát, körüljárta a malpagai várkastélyt. Bement az istállóba is és ott sokáig időzött korán elhalt Medea leányának Morgantino nevű kedves hátslovánál; de mikor onnan kijött s fel akart volna menni az emeletre, elfogyott az ereje. Egy lovász támogatásával nagynehezen mégis csak feljutott a szobájába; lefeküdt s többé nem is kelt fel.

Holttestét a bergamoi domnak abban a kápolnájában temették el — Medea mellé — amelyet kevéssel azelőtt a fiatal Giovanni Antonio Amadeo mesterrel, családi mauzoleumul építtetett.

Colleoni szerencsés ember volt. A sors úgyszólván mindent megadott neki: sok diadalt, dicsőséget, fényes állást, gazdagságot és tekintélyt; csak egyet tagadott meg tőle, mindvégig makacsul: az annyira várt fiúörököst. Nagy vagyonából sokat hagyott jótékony célra s 100.000 aranyat Velencének, azzal kikötéssel, hogy azt a törökök ellen indítandó háború céljaira fordítsa. A háborúból semmi se lett, de a köztársaság — érdeméül legyen mondva — nem pocskolta el ezt a sok pénzt, hanem nagy fiának ércszobrát készíttette el rajta.

Gyalókey Jenő.

Bollettino dell' Istituto Storico e di Cultura dell' Arma del Genio. 1958. évf. 8. füzet. 8^o 167 lap, számos képpel és tervrajzzal. Róma, 1958.

Már folyóiratunk múltévi III.—IV. füzetében szólottunk a cannaei csata színhelyének pontos megállapítását célzó kutatásokról. A most szóbakerülő füzetben ugyanaz a szerző — *Umberto Silvagni* — „Il campo di battaglia di Canne, ritrovato nell'anno MMDXCII ab Urbe condita” című hosszabb tanulmányában, érdekes és meglepő leletről számol be.

Rendkívüli méretű, kisebb részben rendes sírokból, nagyobb részben összevisszahányt csontok tömegéből álló temetőről szól a hír. Ez a temető körülbelül 1 kilométernyire van Cannelól délre, az Ofanto (Aufidus) jobb partján. A néhány százra rúgó sírban kétféle helyzetben elföldelt, jó állapotban levő csontvázakat, találtak, nyilvánvalóan kétféle temetkezésmódnak bizonyosságként. A leletnek különös fontosságot kölcsönöz a csontvázaknak az említett sírok térközeiben talált nagy sokasága. Három, négy, öt koponya, és mindenféle más csont van mindenik térközben rakásra hányva. A csontvázak, amennyire az eddigi vizsgálatokból megállapítható, fiatal, jól megtermett férfiakra vallanak; erős állkapcsuk és ép fogсорuk van.

Ez a témérdek embercsont, a szerző véleménye szerint, a cannaei csatában elesett katonák földi maradványa, tehát itt, ennek az óriási temetőnek közelében kellett a véres küzdelemnek lezajlania.

Luigi Lastrico ezredesnek, a katona, tudós és tanítómester Ercole Ricottiról szóló alapos tanulmánya, továbbá *Guido Battelli*: „L'arte e la guerra nel pensiero di Michelangelo” című szép cikke után, *Oreste Ferdinando Tenajoti*: „Le antiche fortificazioni della Corsica” című, a mostani olasz-francia ellentétek révén nagyon időszerű tanulmánya következik.

Corsicának mindenkor megvolt a maga különleges védőrendszere. Tehát akkor is, amidőn (Kr. e. 258-ban) a rómaiak kiverték a szigetről a punokat s a római művelődést oda is átültették. Azt mondják, hogy Marius alapította volna Mariana és Silla városát. De ezeknek ma már csak alakatlan, semmitmondó maradványai vannak.

A nyugatrómai birodalom bukását követő időben a vandálok, a keleti gótok, a bizánciak, a longobardok, a frankok és a sarracének építettek Corsicában várakat. A sarracéneket Bonifacio toscanai őgróf győzte le s ezért Kegyes Lajostól (814—840.) hűbérül kapta a szigetet. Az őgróf építette a róla elnevezett várat (később várost) Corsica déli végén.

1017-ben VII. Gergely pápa Landolfo pisai püspöknek adta hűbérül a szigetet. Ettől az időtől kezdve, a pisai köztársaság is fallal vértett körül néhány corsicai várost, de ezekről az építkezésekről nem szól pontosabb adat. Pisa és Genova sokáig viaskodott egymással a sziget birtokáért, amely 1342-ben végül is Genova kezén maradt.

A genovai köztársaság tüstént hozzálátott egyes fontosabb

pontok megerősítéséhez. A kerek, vagy négyszögletű védőtornyoknak hosszú öve épült fel. Számuk meghaladta a százat; de ma már csak 91 van meg belőlük. Leonello Lomellini 1580-ban hatalmas tornyot építtetett a cardoi tengerpart felett, a kikötő védelmére. Ez a torony lett a magva a sziget fővárosául kezdetben kiszemelt Bastiának.

1481-ben fogtak hozzá a Terra Nuova nevű területen álló városrész védőfalainak építéséhez; Grimaldi kormányzó pedig elrendelte a most is fennálló cittadella megalapozását. 1577-ben tette le Carbone kormányzó, a Terra Vecchia nevű területen, egy új városrész alapkövét. Ennek védőövéhez Assereto kormányzó toldott egy, már bástyarendszerű kis váracskát. Majd 1625-ben terméskőből épült kötőgátakkal, továbbá árkokkal és felvonóhíddal látták el a védőműveket.

Monseratto régi vára — Bastia közvetlen közelében — már hosszú idő óta romokban hever.

A Capo Córso felé haladva, Mionio felett a genovaiak építette tornyot látjuk. Ugyanilyen van Erbalungánál; ennek szomszédságában pedig az Avogaro-család várkastélyának romjai meredeznek. Más ilyen — genovai eredetű — tornyok Osso, Castelluccio és Macinaggio mellett találhatóak. Pino és Luri között az úgynevezett „Seneca tornya” emelkedik. Ennél azonban híresebb a nonzai torony, Corsica függetlenségének egyik utolsó támaszpontja. Továbbhaladva S. Fiorenzoba érünk. Ezt 1440-ben alapította Giano di Campofregoso, s ugyanitt a most is meglévő várat építtette.

Ugyancsak a nyugati parton két kulcsosvárost találunk. Az egyik Algaiola; ezt 1646-ban tunisi kalózok dúlták fel. Egy évvel utóbb fallal vétette körül Genova a várost, de ez a védőöy ma már pusztulásnak indult. Nem messze tőle a másik kulcsosváros — Calvi — áll. Ez ragaszkodott mindenkor leghűségesebben Genovához. A XIII. században épült s körfalain kívül cittadellája is van. A kikötő felett Muzello siralmas állapotban levő régi vára trónol.

A sziget közepén van a római eredetű Corte. A jellegzetesen középkori város felett, meredek szirtfokon, az 1419-ben épült cittadella áll.

Corsica mostani fővárosát — Aiacciót — 1492-ben alapították a genovaiak. Erős fallal övezték s közvetlen szomszédságába várkastélyt építettek. Az 1555-től 1561-ig tartott francia uralom alatt, Thermes tábornagy cittadellát kezdett építtetni a düledező várkastély helyére. A franciák kitarodása után, Iacopo Frattini genovai hadmérnök, a tengerfelőli oldalon nagy bástyát ragasztott a cittadellához s egyúttal széles árokkal választotta el a várostól.

1768-ban Franciaországnak engedte át Corsicát Genova. De az aiaccioi cittadella napjai meg voltak számlálva, mert Napoleon 1802-ben, még első-konzul korában, lebontatta védőövét.

Aiaccio szomszédságában is akad több genovai eredetű torony. Ilyen például az úgynevezett Torre d'Italia, továbbá a

Parata nevű. A sziget keleti partján áll Portovecchio városka; ezt 1544-ben alapították a genovaiak. Tornyos védőfállal vették körül, de tornyaiból ma már csak egy van meg.

Carlo Cansacchi gróf, ezredesnek: „Antonio da Sangallo il giovane in Amelia” című cikkében nagyon érdekes annak megállapítása, hogy Amelia két korszakból származó legrégebb falait, Kr. e. 1600 és 1260 között, a pelasgok építették. A régibb eredetre valló részt minden kötőanyag nélkül egymásra rakott durva kötőmbök alkotják; az újabb fal azonban megmunkált kőből épült és a másiknál sokkal fejlettebb építőmesterségre vall.

A város falai századok folyamán sok megújításra és megerősítésre szorultak. Az ősi építmény tetejére középkori részletek kerültek s a falakat közbeiktatott kerek vagy négyszögletű tornyok szaggatták meg. 1517—18-ban Sangallo megvizsgálta az erődítményeket, s átalakításukra tervet dolgozott ki. Ez a firenzei „Uffizi”-ban őrzött tervrajz különösen fontos, mert tökéletes bástyás homlokzatot tár elénk. Sajnos, pénz hiányában Sangallo eszméje nem valósulhatott meg.

Ugo Santa Maria kapitánynak ezután következő cikke, az 1710 és 1761 között élt műszaki tiszt, történettudós és latinista Castruccio Bonamici gróf életéről szól. *Gino Testi* kapitány pedig az 1480 és 1539 között élt sienai Vannoccio Biringuccionak: „De la pirotecnica” című művéből közöl a robbanószerekre, a tűzérsegre és az aknákra vonatkozó adatokat.

Különösen érdekes a *Mario Balzanelli* kapitány fényképei és feljegyzései alapján készült: „Torino romana ed i più recenti ritrovamenti” című cikk. A legújabb időben történt városszabályozás, Torino római eredetű falaiból ismeretlen részleteket hozott napvilágra, vagy szabadított meg a hozzájuk nem méltó környezettől. Így például a híres Porta Palatina most már tágas téren áll. Két szárnyán egy-egy tizenhatszögletű torony emelkedik. Átmérőjük 8, egymástólvaló távolságuk 20 méter. Védő-, de egyúttal vigyázótornyok is voltak. A tornyok kötőgátjában van a négynyílású kapu. A két középső nyílás a szekérforgalmat, a két szélső a gyalogforgalmat bonyolította le.

A Palazzo Madama földalatti részeiben végzett kutatások arra a feltevésre jogosítanak, hogy a hajdanában ott állott Porta Praetoria a Porta Palatinához hasonló alkotású lehetett.

A kapukat közbefogó tornyoktól indultak ki a város egykori védőfalai. Faragott kő és kitűnő minőségű téglá egymást váltogató, s a legjobbfajta habarccsal összeragasztott rétegeiből épültek. Vastagságuk 1,80, magasságuk 7 méter lehetett. A fal tetején fogazott pártá szegélyezte a mintegy fél méter vastag mellvédet. Mögötte az úgynevezett „sétáló” (cammino di ronda) húzódt. Remélhető, hogy a most folyó szabályozómunkák és bontások során, teljesmagasságú falrészec is kerülnek napfényre. Az ásások eredményéből gyalogajtók (posterula, postierna) létezésére is lehet következtetni; ezek azonban nem egykorúak a védőfalakkal. Végül megemlítjük, hogy a körfal nyugati oldalának legvégén, négyszögletű saroktorony alapzata bukkant elő.

Gyalóky Jenő.

Krystina Sinko—Popielowa i Stefan Swiszczowski: *Dróór obronny w Szymbarku.* Nagy 8° 18 lap, 17 képpel. Warszawa, 1958.

A szymbarki megerősített udvarház az eléggé épenmaradt lengyel műemlékek egyike. A Ropa vize felé lejtősödő fennsíkra, részben terméskőből, részben téglából épült. Alapidoma hosszúság négyyszög, amelynek mindenik sarkához egy-egy szintén négy-szögletű torony csatlakozik.

Az alaprajz a pincében, a földszinten és az emeleten ugyanaz, s csak egyes újabbkori módosítások zavarják meg. A belső beosztásnak teljesen megfelelnek a józanalkotású homlokzatok. A koronapárkány fölött ívekkel áttört attika áll; ezt pedig szépen tagozott, de ma már erősen megrongált párta zárja le.

Az udvarház hajdanában védhető volt. A folyón kívül az épületet körülfogó árok szolgált védelméül; tűzifegyverrel a toronyokból, a pártafogak közeiből és az attika boltíveiből lehetett védelmezni.

A levéltárak nem sokat tudnak az udvarház múltjáról. A XVI. század utolsó negyedében a Gladysz-család birtokában volt. Az épület stílusa kétségtelenül a XVI. század második felére mutat, de más műemlékekkel való kapcsolata teljesen bizonytalan. Azok a közös vonások, amelyek a szymbarki udvarház és a vele egykorú lengyel nemesi kúriák között kimutathatók, nagyon általánosak: így például az épület vaskos, tömör volta, azután az összefüggő emeleti párkány hiánya és az attika. Ellenben a négy saroktorony a XVI. század végéről való épületeken nem fordul elő. A szymbarki udvarház nagyon távoli atyafiságban van az olasz „quattrocento“ palotáival, közelebbiben egyes szepességi, de már később épült udvarházakkal.

A szerzők igen pontos alaprajzokon s egy harántmetszeten is bemutatják az udvarház belső tagozását. Az egyes homlokzatokat, az attikát, a kapukat és az ablakokat több fényképen és rajzon szemléltetik.

Gyaló kay Jenő.

